

Az első nyomtatott görög-latin szótár Budán

Amikor a 15. század elején a szellemi horizont kitágulásával Itália-szerte komoly igény támadt arra, hogy a görög irodalom, tudomány és filozófia új viszonyítási pontnak számító alkotásait eredetiben olvassák, lefordítsák vagy újrafordítsák, nem voltak könnyű helyzetben a görögül tanulni vágyók. Ha csak nem talált magának anyanyelvi tanárt, egy kezdő csak magára támaszkodhatott. Sem szótárak, sem görög nyelvtanok, sem egyéb segédkönyvek nem álltak rendelkezésre latinul a klasszikus művek megértéséhez. Szótár gyanánt legfeljebb egy későőkorban összeállított görög-latin glosszáríum vagy egy ún. *herméneumata* (szójegyzék) valamelyik példányát szerezhette be. Az előbbi alfabetikus rendben, az utóbbi tematikus beosztásban tartalmazta az alapszókinccset, a jogi, politikai, orvosi, mezőgazdasági, kultikus stb. nyelv terminusait, valamint a hétköznapi élet kifejezéseit. A klasszikusok tanulmányozásához az ilyen szójegyzékek csak korlátozottan tudtak segítséget nyújtani. Minthogy azonban más nem létezett, a 20-as évektől kezdve mégis egyre többen vettek vagy másoltattak maguknak ilyen szójegyzéket: Nicolaus Cusanustól kezdve Giovanni da Ragusán és Ficinón keresztül egészen Janus Pannoniusig, mintegy harminc kéziratot tartunk számon ebből az időszakból. A hetvenes években aztán egy piacenzai karmelita szerzetes, Giovanni Crastone (1437 k. – 1500 k.) vállalkozott arra, hogy a glosszáríumok anyaga helyett néhány tucat klasszikus szerző, az Újszövetség, valamint egy-két egyházatya írásainak szövegére támaszkodva állítson össze szótárt. Az először 1478-ban megjelentetett *Dictionarium graecum* (vagy más néven *Lexicon graeco-latinum*) a következő évtizedek során óriási népszerűségnek örvendett, s egészen Henri Estienne (Stephanus) 1573-ban megjelent korszakalkotó szótára, a *Thesaurus Linguae Graecae* megjelenéséig uralta a piacot.

A 1483-as második kiadást egy itáliai barátja jóvoltából megkapta Taddeo Ugoletto, Mátyás könyvtárosa is. Első dolga volt, hogy a szócikkeket összehasonlítsa annak a glosszáríumnak anyagával, amely egykor Janus Pannoniusé volt, a hiányzó szavakat pedig átvezesse a nyomtatott szótár lapszélére. Janus szójegyzéke egy valamiben különbözött a többitől: másolója különféle idézetekkel és szavakkal bővítette ki a glosszáríum hagyományos anyagát, elsősorban Aristophanés *Plutus* és *Felhők* című komédiája, Plutarchos és Xenophón írásai, valamint egy későőkori törvénygyűjtemény alapján. Ugoletto közülük is sokat átmásolt a szótárába, de maga is fűzött mintegy 120 megjegyzést a lemmákhoz a maga olvasmányai alapján. A megjegyzésekből az derül ki, hogy Ugoletto Euripidés *Hekabé* című tragédiájával (annak is első 400 sorával) és a *Teremtés* könyvével foglalkozott a legbehatóbban, de több bejegyzése is kötődik Theokritos idilljeihez, a *Bölcsességek* könyvéhez, valamint a *Zsoltárok*hoz is.

A 114^r oldal nyolc bejegyzése közül Ugoletto egyet írt be saját kútfőből, a többi hetet Janus *Vocabularium*ából másolta át. Az előbbi a θρόνον *pigmentum. venenum* szócikkhez kapcsolódik. Ugoletto a szó előfordulási helyével egészíti ki Crastonus meghatározását: *Theocritus in Pharmaceutria* vñ δὲ λαβοῖσα θρόνα. A megjegyzés több szempontból is tanulságos. Először is a Crastonus-szótár egyik legfőbb hiányosságára világít rá: arra, hogy meghatározásait nem dokumentálja szöveghelyekkel. Pedig az eredeti kontextus nélkül a szavaknak sem pontos jelentését, sem szintaktikai használatát nem lehet megérteni, illetve ellenőrizni. Ugoletto rövid idézete pontosan ezt pótolja. Ennél jobb módszert a tudományos igényű szótárak sem találtak föl; Stephanus ugyanígy járt el, és ugyanezt teszi a ma mérvadónak számító Liddell—Scott is. Azt is fontos megjegyeznünk azonban, hogy Ugoletto kicsit nagyvonalúan járt el. Az idézet helyét csupán a mű címével jelölte, magából a szövegből pedig kihagyott két szót. Egy mai szótár valahogy így hivatkozna a helyre: vñ δὲ λαβοῖσα <τὸ τὰ> θρόνα Theokritos, *Id.* 2.59, „most pedig fogd a varázsfüvet”. Az apró pontatlanságnak minden bizonnyal az az oka, hogy Ugoletto fejből idézte a részletet, s ha ezt vesszük figyelembe, a spontán asszociáció inkább elismerésünket érdemli meg. Főleg ha azt is szem előtt tartjuk, hogy egy nagyon ritka szónál kapcsolt. A θρόνον először az *Ilias*ban fordul elő, ruhára hímzett virágminták jelölésére (22.441). Theokritos „varázsfű” jelentésben eleveníti föl az archaikus és klasszikus költészetben csak elvétve felbukkanó szót. Ugoletónak tehát vagy az emlékezete működött

kiválóan, vagy nemrég olvashatta a szöveget, hogy fel tudta idézni ezt a szöveghelyet (még a dór participiumot is helyes megőrizve). Még egy mozzanat érdemel említést. Crastonus nemcsak a „virág(minta)” jelentést hagyja ki a meghatározásai közül, de a másikat is kissé túl általánosan („varázsszer”) adja meg. A különféle jelentések és jelentésárnyalatok szűkössége a szótár másik fő hiányossága. Ugoleto ebből a szempontból ezúttal nem tökéletesít a szócikken, de ha a *Hekabé*hoz fűzött megjegyzéseit vennénk szemügyre, pontosan efféle finomításokra láthatnánk számos példát. Összességében tehát, Ugoleto megjegyzései – bár nincs belőlük nagyon sok – jellegük szerint éppen abba az irányba mutatnak, amerre a szótáríró filológusok következő generációi indultak el munkájuk során: a sorról sorra haladó, figyelmes olvasás és analitikus szövegelemzés módszere felé.

Irodalom:

Bolonyai G., Lapszéli jegyzetek Taddeo Ugoleto szótárában. *Ant. Tan.* (megjelenés előtt)

L. Delaruelle, Le Dictionnaire grec-latin de Crastone. Contribution à l'histoire de la lexicographie grecque. *SIFC* 8 (1930-31) 221-246.

Kapitánffy I., Janus Pannonius görög szótára. *Itk* XCV (1991) 178–181.

Ötvös Zs., A renaissance vocabulary by Janus Pannonius? (ÖNB Suppl. Gr. 45). *Act. Ant.Hung.* 48 (2008) 237-246.

P. Thiermann, I dizionari greco-latini fra medevio e umanesimo. *Les manuscrits des lexiques et glossaires de l'Antiquité tardive à la fin du moyen âge. Actes du Colloque international.* Ed. J. Hamesse. Louvain-la-Neuve 1996, 655-675.

N. Wilson, 'Utriusque linguae peritus': How Did One Learn Greek and Acquire the Texts? *Italy and the Classical Tradition: Language, Thought and Poetry 1300-1600.* Ed. C. Caruso – A. Laird (London 2009) 62-70.